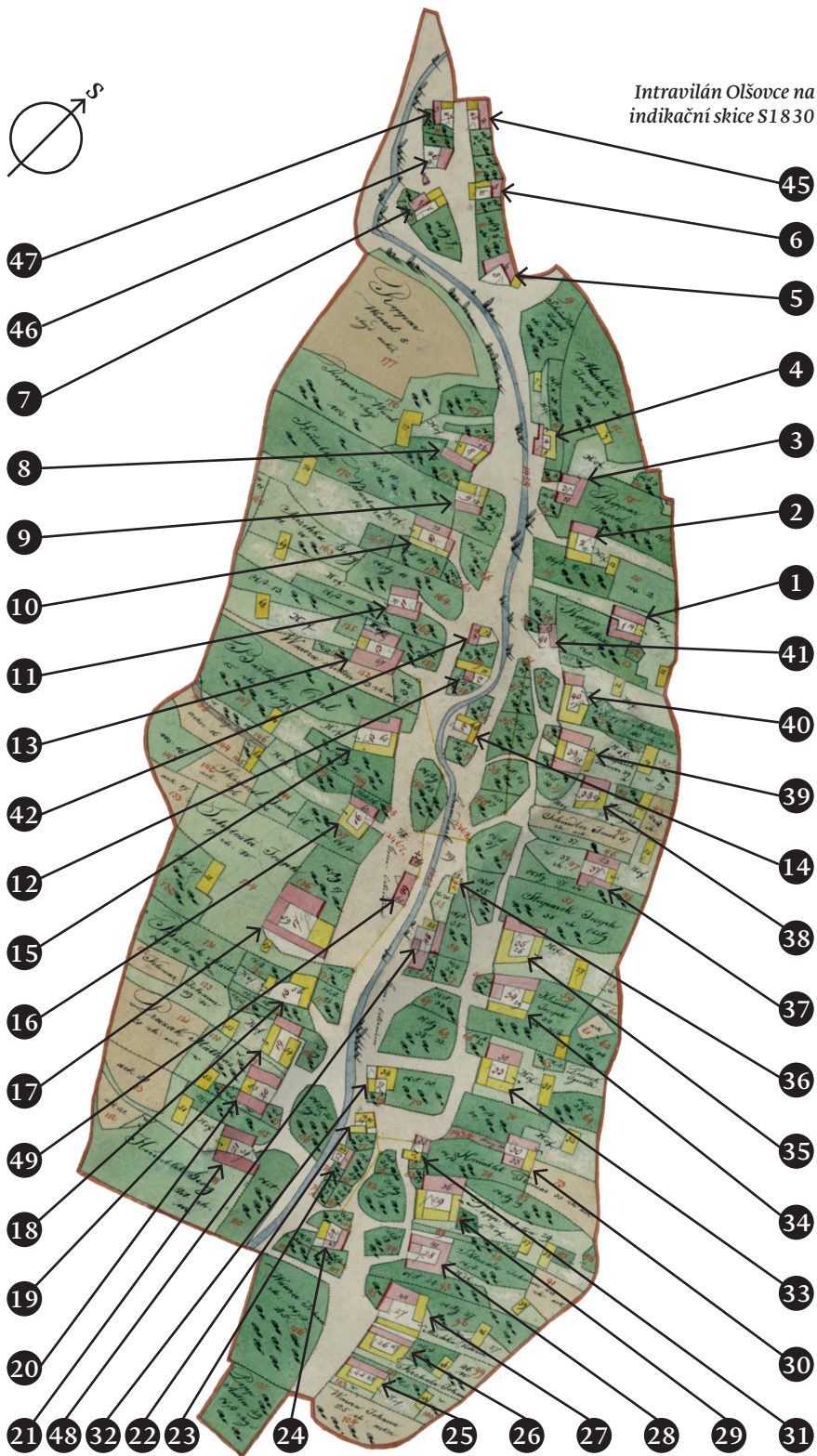

**Sborník
Státního
okresního
archivu
Přerov
29
2021**

**Přerov
2021**

Jiří J. K. Nebeský

Olšovec – nejmladší ves hranického panství

Úvod

Proměna krajiny v kulturní osídlené území je v posledních desetiletích frekventovaným tématem, jehož obliba má jistě víc příčin. Jednou z nich je snad i to, že pramenných zpráv ke konkrétní situaci bývá málo, často jde jen o náznaky, které lze spojit do smysluplného příběhu pomocí analogií z jiných geografických oblastí. Připomíná to badatelský terén prvních staletí českého státu – relativně volný prostor pro kombinace a „hledání souvislostí“. A zároveň je tu možnost provázat středověk s dneškem, vytvářet dějiny konkrétního místa v rámci širokého vyprávění o vzniku kulturní krajiny. A nezanedbatelný je i fakt, že regionální dějepis se tomtuto tématu ve 20. století věnoval jen minimálně, takže je tu prostor pro nové objevy.

Mezi vesnicemi, o nichž máme na Hranicku a Drahotušsku první doklady většinou ze 14. století, včetně několika vsí zaniklých, zaujímá zvláštní místo Olšovec, který je v literatuře od počátku 70. let 20. století chápán jako ves nově založená někdy na počátku 16. století. Její novost ostatně zdůrazňuje i umístění v RLK^{1/} a pak i v následujících urbářích – uvádí se hned po městě Hranicích jako první ves panství. Předpokládá se, že šlo o přesun zaniklé vsi Šumvaldy (Šonvajdy, Šovejdy).^{2/}

1/ **RLK** – Urbář helfenštejnského a hranického panství – Registra loučná a kopaninná panství helfenštejnského (cca 1521), SOA v Třeboni – oddělení Třeboň, Cizí statky Třeboň, i. č. 77, fol. 90v–92r (sk. 94–95), 135r–135v (sk. 141–142); **U1569** – Urbář panství hranického a drahotušského (1569), ZA Opava, pobočka Olomouc, Velkostatek Hranice, i. č. 172, fol. XVr–XXVIIIv (sk. 16–31); **U1663** – Revidovaný koncept urbáře panství hranického a drahotušského (1663), ZAOp-O, Vs Hranice, i. č. 173, fol. XVr–XXXr (sk. 9–20); **U1684** – Urbář panství hranického a drahotušského (1684 – Olšovec), ZAOp-O, Vs Hranice, i. č. 174, fol. 41r–61v (sk. 41–61); **L1676** – Lipník n. B. – Hranice (1676), Moravský zemský archiv, D1 – Lánové rejstříky, i. č. 188, sign. 176, fol. 42v–44v (sk. 42–45); **P1713** – Pozemková kniha Olšovec (1612–1878), obsahuje sirotčí zápisy a od fol. 195r Knihu gruntovní založenou a spořádanou dědiny Olšovce (zápisy od 1713), ZAOp-O, Vs Hranice, sign. 4494; **R1749** – Hranice (1749), MZA, D2 – Rektifikační akta, sign. 241; **F1775** – Hranice (1775), MZA, D5 – Urbární fáze, sign. 68/P; **S1830** – Olšovec / Ollspitz (1830), MZA, Stabílní katastr – indikační skici, sign. MOR183718300. Většina těchto archiválií je přístupná také on-line. Za poskytnutí fotografií R1749 a F1775 děkuji PhDr. Jiřímu Lapáčkovi.

2/ Na Šumvaldy poprvé v moderní době upozornil Flor. ZAPLETAL, Pustá ves Šovajdy u Hranic. In: *Záhorská kronika* 21, 1938–1939, s. 64; spojení Šumvald a Olšovce odhalili Josef MIKULÍK – Marie MIKULÍKOVÁ, Pustá ves Šovejdy. In: *Oderské vrchy*, 4, 1971, s. 25–28, 5,

První a zároveň poslední zpráva o existující vsi Šumvaldy pochází z roku 1499, kdy se objevuje ve výčtu vesnic tvořících hranické panství při jeho přechodu z majetku hradiského premonstrátského kláštera do rukou Viléma z Pernštejna.^{3/} Při vybírání zemské berně v roce 1516 už se Šumvaldy neobjevují, naopak poprvé se tehdy činí zmínka o vsi Olšovec,^{4/} která vznikla nedaleko, zhruba dva kilometry od předpokládaných Šumvald.

Ty se zatím nepodařilo archeologicky lokalizovat, byť místní, modifikovaný název polní trati Šovejdy se dochoval až do 20. století. Příčinou může být rozdíl mezi umístěním plužiny a samotných usedlostí, které na sebe nemusely bezprostředně navazovat. Pohled na mapu ovšem vyvolává silný dojem, že pozůstatkem Šumvald je samota V Končinách^{5/} na pravém břehu potoka Ludiny na pomezí katastru Olšovce, Stríteže nad Ludinou a Velké.^{6/} Její dřívější název Na Hrázi odkazuje k existenci vodní plochy, kterou vidíme ještě na mapě S1830. Zatímco tam je patrná jedna vodní plocha, U1569 zmiňuje „šovejdský dolní rybník“ a „rybníky dva slove na Šovejdích“. První vojenské mapování ze 60. let 18. století také zachycuje dvě vodní plochy. Vazba mezi existencí rybníka a vsi byla dokumentována opakovaně, takže i v případě Šumvald se nabízí možnost, že rybníky vznikly kvůli vodnímu hospodářství Šumvald, nelze ovšem vyloučit, že vztah mohl být i opačný – rybník byl vybudován na místě vsi, jak k tomu došlo např. v případě jihomoravské vesnice Pfaffenschlag.^{7/}

RLK, která vznikla poměrně brzy po opuštění Šumvald, obsahují záznaky o platech z lokality „Šonvajdy pouště“. Zaznamenány jsou pozem-

1972, s. 27–30, 81–84, později opakovaně publikováno: MIKULÍKOVÍ [Josef a Marie]: Šovejdy – Z dějin osídlení Hranicka. In: *Zpravodaj města Hranic a lázní Teplic nad Bečvou*, duben 1984, s. 11–12, červenec–srpen 1984, s. 14–15; MIKULÍKOVÍ, Marie a Josef – ŠATÁNKOVÁ, Ludmila: *Strítež nad Ludinou v mozaice dějin Hranicka*. 2002, s. 141–144; nejnověji k tématu SCHEINK, Zdeněk – MIKULÍK, Jan: Nejstarší osídlení obce Olšovce. In: *Olšovec v proudu dějin 1516–2016*. 2016, s. 6–16; LAPÁČEK, Jiří: Od nejstarších písemných zmínek do roku 1918. In: *tamtéž*, s. 17–21.

3/ Moravské desky zemské cúdy olomoucké (MDZO), kniha XVI, fol. 12v, zápis 72 (dostupné on-line); František MATĚJEK (ed.), *Moravské zemské desky, II. – Kraj olomoucký 1480 až 1566*. Brno 1948, s. 123–124.

4/ RADIMSKÝ, Jiří: Berňová registra moravská z první poloviny 16. století. III. část. *Časopis Matice moravské*, 76, 1957, s. 316.

5/ Olšovecká obecní kronika Letopisy obce Olšovce u Hranic, SOKA Přerov, f. AO Olšovec, i. č. 1, s. 1 uvádí, že samota V Končinách vznikla z panské hájovny.

6/ Olšovecká Kronika školní, I. díl, SOKA Přerov, f. ZŠ Olšovec, i. č. 2, s. 1–2 z 80. let 19. století uvádí: „Ústní podání svědčí, že vesnice Olšovec za starých dob nebyvala na nynějším místě, nýbrž v Důlkách, v oné části luk olšovských, které se nalézají v dole při chodníku ku pověstnému mlýnu strítežskému.“ (shodně V. BARTOVSKÝ, *Hranický okres*. 1909, s. 243 jen s tím rozdílem, že mlýn již není pověstný, ale větrný). Lokalita V Důlkách se nachází severozápadě od trati Šovejdy, územím protéká bezejmenná vodoteč, u níž se Šumvaldy také mohly nacházet. Proti lokalizaci do těchto míst ale stojí domicil majitelů pozemků v pustých Šonvajdech v RLK, který naznačuje umístění vsi na pomezí katastrů.

7/ NEKUDA, Vladimír: *Pfaffenschlag – Zaniklá středověká ves u Slavonic*. 1975, s. 7.

ky s touto lánovou výměrou: $16 \times 0,25$ lánu, $4 \times 0,375$ lánu, $5^{8/} \times 0,5$ lánu, $1 \times 0,625$ lánu, $3 \times 0,75$ lánu, $2 \times$ louka. Celkově 10,9 lánu. Pokud bychom mohli spoléhat na shodu měrných jednotek u Šumvald a Olšovce, pak se Šumvaldy rozkládaly na ploše (velmi zhruba) 226 ha.

Je-li tehdy zachycený stav shodný s poslední fází existence vsí, pak ji v té době tvořilo 29 usedlostí. Vzhledem k tomu, že (olšovecký) fojt držel v Šumvaldech pouze 0,25 lánu, i když bychom očekávali držbu největšího z pozemků,^{9/} je pravděpodobné, že tu došlo k rozsáhlým majetkovým změnám. Tuto úvahu podporuje fakt, že pozemky v Šumvaldech vlastní podle RLK nejen lidé z Olšovce (15), ale také ze Stříteže nad Ludinou (3), hranického předměstí (7) a z Velké (6). Je málo pravděpodobné, že by se původní obyvatelé Šumvald usazovali v takové míře v okolních vesnicích – např. všech šest vlastníků šumvaldských pozemků z Velké bylo zároveň majiteli nemovitosti (osedlými) ve své vesnici, přesun takového množství osedlých v relativně krátkém období zhruba jednoho desetiletí je těžko představitelný,^{10/} navíc by pak došlo k majetkovému promíchání šumvaldské plužiny a k problémům s hranicemi katastru. Je pravděpodobnější, že původní plužina Šumvald byla vrchností rozdělena mezi nejbližší vsi se zachováním původních parcel,^{11/} které byly rozprodány zájemcům v rámci určených vsí. Pak můžeme spekulovat, že půdorys Šumvald zřejmě nebyl souměrně rozložen podél osy tvořené Ludinou, ale usedlosti se dominantně rozkládaly na jejím pravém břehu, snad tak lze vysvětlit, že převážná většina parcel připadla Olšovci a Velké a jen tři parcely Stříteže nad Ludinou a nic Bělotínu, jehož katastr v této oblasti, tedy poblíž lokality Na Hrázi, tvoří zemědělsky neobdělávané území lesa Doubravy.

Z dat shromážděných k historii Olšovce vyplývá značný majetkový pohyb šumvaldských parcel, jen asi 50 % z nich patřilo podle U1684 ke stejným olšoveckým nemovitostem jako v U1569. Bohumír Indra^{12/} dal pozemky bývalých Šumvald do souvislosti s listinou, již Jan z Pernštejna 15. března 1540 na žádost „některých lidí“ z města Hranic a vsí Olšovec, Střítež nad Ludinou, Velká, Kozí (Hranické) Loučky, Blahutovice, Lučičtě (Lučice), Bělotín a Polom svolil, aby „role a pouště“ – dosud zřejmě jen pronajaté – mohli „svobodně užívat a jedni druhým je prodávat“. O Šumvaldech se v listině neděje zmínka a geografický záběr vylučuje, že by se listi-

8/ V jednom případě jde o „více než“ $\frac{1}{2}$ lánu.

9/ Námitkou proti této argumentaci může být možnost, že uváděná čtvrtina lánu představovala pouze daňově zatížený fojtův majetek v Šumvaldech a z dalších pozemků plat neodváděl (tak jako v Olšovci).

10/ Zajímavý je případ trojice olšoveckých držitelů nemovitostí v Šonvajdách, kteří zároveň nebyli majiteli usedlostí v Olšovci (Kotrš, Řeháček, Ma[c]háček). Nelze vyloučit, že v některém z případů může jít jen o jiné jméno osoby, která je mezi osedlými uvedena (snad Řeháček jako varianta jména Řehoř), teoreticky mohlo jít o výminkáře. Zajímavá je představa, že majitel půllánu v Šonvajdách žil v Olšovci jako podruh. Obdobně z luk v lesích odvádějí poplatky další Olšovečtí, kteří v něm ale nevlastní nemovitosti (RLK, fol. 80v, 82r, 83v, 84r).

11/ Zdá se ovšem, že na mapách S1830 už je středověká plužina Šumvald nahrazena novější strukturou.

12/ INDRA, Bohumír: Rozvoj města v 15. a 16. století do třicetileté války. In: HOSÁK, Ladislav – INDRA, Bohumír – JAŠKOVÁ, Marie, *Hranice – dějiny města*, I. Hranice 1969, s. 68.

na měla týkat přednostně pozemků této pusté vsi. Spíše jde o řešení dlouhodobého problému poustek, které vznikly ve druhé polovině 15. století, byly vrchností pronajaty (zřejmě) k nejbližším gruntům a listina umožnila je s nimi majetkově spojit – „*ty role a pouště k těmž gruntům, kterým je nyní drží pod ty platy listem dáváme a pouštíme, aby oni těch rolí a pouští užívatí tak, jakž oni nejlépe budou moci, beze vší překážky naší (...) mohli*“.^{13/}

Olšovec sestával brzy po založení ze shodného počtu nemovitostí jako Šumvaldy (29). Tato skutečnost nepřímo svědčí o tom, že vztah Šumvald a Olšovce lze označit jako přesun vsi. Konec Šumvald musel mít nějaký důvod. Vzhledem k tomu, že Olšovec byl časově bezprostřední náhradou Šumvald a že byl náhradou stejného rozsahu (alespoň pokud jde o počet nemovitostí), příčinou jeho konce zřejmě nebyl populační propad, ale spíše reakce na vnější faktor. Kdyby byl důvodem přesunu zájem vrchnosti na šumvaldských pozemcích, např. pro vybudování rybníka či dvora, je málo možné, že by pozemky zaniklé vsi dále užívali poddaní. Proto se jeví jako nejpravděpodobnější důvod neoptimální podmínky provozu vsi, k nimž bylo umístění Olšovce vhodnější alternativou. Můžeme uvažovat i o impulzu v podobě krátkodobé příčiny, např. v podobě požáru, který postavil majitele usedlostí před otázku, zda místo obnovy na nevhodném místě nedat přednost stejně namáhavé stavební práci o kus dál.

Projekt výstavby Olšovce nebyl vytvořením nové vsi ve volném a neosídleném prostoru. Naopak, krajina již byla dostatečně „penetrována“. Zánik několika vesnic na Hranicku a Drahotušsku v průběhu 14. a 15. století svědčí o optimalizaci původně příliš husté sídlištní sítě.

Předpokládáme, že přinejmenším parcelace vsi na novém místě musela být jednorázovým počinem a že i celý přesun obyvatel musel proběhnout v krátkém časovém intervalu. Těžko si představit postupné opouštění nemovitostí, které by trvalo několik let. Celá akce byla rozhodně dílem vrchnosti, určitě nešlo o spontánní přesun založený na individuálním rozhodnutí jednotlivých osedlých.

Olšovec byl parcelován v prutech, tedy dvanáctinách lánu, zatímco u Šumvald a okolních vsí byla základní jednotkou parcelace čtvrtina lánu. Celkově se dá říci, že výměry olšoveckých parcel jsou zhruba poloviční než tomu bylo v Šumvaldech, což může signalizovat úrodnější půdu nové lokality (a právě to mohlo být důvodem translace vsi), či způsob obdělávání zemědělské půdy, který byl efektivnější než v dobách, kdy se vytvářely středověké vsi na Hranicku.

Místo a název

Přesunu Šumvald předcházela v nejbližším okolí nové lokality (Olšovce) proces změny Mikulůvky (naposledy r. 1476) ve Lhotku (poprvé

^{13/} Opis listiny se dochoval v rkp. Památek hranických díl diplomatický. Kniha I. Obdarování a privilegia. SOkA Přerov, f. Gallaš Josef Heřman Agapit, i. č. 17, s. 170–172 (privilegium XVII). Za poskytnutí fotografií děkuji PhDr. Jiřímu Lapáčkovi. Obdobná listina pro vsi helfenštýnského a drahotušského panství – ZAOp-O, Vs Lipník n. B., sign. 29.

r. 1480).^{14/} Je možné, že výsledkem změny bylo částečné uvolnění východní části katastru Mikulůvky, které mohlo být rozhodující při hledání vhodné lokality pro novou ves. Olšovec by pak alespoň částečně vznikl na již obdělávané, byť v té době třeba ladem ležící půdě a nebylo nutné mýtit les pro celou plužinu. Z časového hlediska se zdá, že translace Šumvald jen reagovala na události v Mikulůvce-Lhotce, ale neiniciovala je. Geografická blízkost Olšovce a Lhotky je na Hranicku unikátní.

Olšovec byl vybudován na dolním toku potoka Mraznice (v Olšovci označován na S1830 jako Grundbach). U této říčky vznikly dříve i výše položené Partutovice. Nívou potoka vedla zřejmě poměrně frekventovaná komunikace spojující Hranice s Potštátem, přičemž plánování vsi jistě bralo ohled i na existující spojnicí Lhotka – Strítež nad Ludinou. Po stranách potoka / silnice byla vytyčena obecní návěs a pozemkové parcely nových usedlostí.

Místní jméno Olšovec odkazuje k výraznému výskytu olše,^{15/} která bývá zdrojem dobře opracovatelného dřeva, avšak jen málo vhodného k výstavbě budov. Německý název pro Olšovec – Ollspitz – je složen z výrazu pro olši Oels (Ols) a koncovky *-pitz*, která je ekvivalentní frekventovanějšímu *-witz*, jež vzniká pravidelně z českých zakončení *-ice*, tedy jakoby předlohou německého Ollspitz bylo české Olšovice,^{16/} v této podobě se název objevuje roku 1539.^{17/} Vzhledem k tomu, že varianta sufixu *-pitz* je častá u sídel na jižní Moravě, kam se dostala prostřednictvím kolonizace z jihoněmeckých zemí, vedlo to k hypotéze, že Olšovec byl založen Němci přicházejícími z jižních oblastí Německa, resp. z Bavorska.^{18/} Teorie však vznikla bez povědomí o pozdním založení Olšovce. Zajímavým prvkem názvu Olšovec je morfém *šove*, který mohl mít vliv na postupnou modifikaci názvu původní lokality Šumvaldy → Šonvajd/y^{19/} → Šovejdy. Tento proces se udál jen v češtině, v němčině nikoli. Německá podoba názvu má ovšem také jistou zajímavost. Šumvaldy jsou počestěným německým výrazem Schönwald – Krásný les. Německé pojmenování ukazuje k založení vsi převážně německými osadníky, podobně jako u blízkého Jindřichova (Heinrichswald). Následný vývoj názvu Šumvald vedl k podobám Šonvajdy / Šovejdy (Schoweydt / Schönweide – Krásná pastvina) a Šafajdy (Schafweide – Ovčí pastvina). V pozdějších dobách se vysvětlení topony-

14/ NEBESKÝ, Jiří J. K.: Zaniklé vsi drahotoušského panství. In: *Sborník Státního okresního archivu Přerov* 27, 2019, s. 7–18. Doplňme, že množství poustek ve Lhotce, které udávají RLK, ukazuje na sídlištní kontinuitu s nějakou starší vsí – a v úvahu přichází jen Mikulůvka. 15/ Poddaní z blízké Lhotky dostali 15. března 1606 k dispozici „*to olšové dříví pode vsí ležící*“ – MZA, Listiny zemského soudu Brno, sign. II-255.

16/ HOŠÁK, Ladislav – ŠRÁMEK, Rudolf: *Místní jména na Moravě a ve Slezsku*, II. 1980, s. 180.

17/ Počet osedlých pro berní (1539), ZAO-Olomouc, Vs Lipník nad Bečvou, i. č. 4002, fol. 4v (sk. 8).

18/ SCHWARZ, Ernst: *Die Ortsnamen der Sudetenländer als Geschichtsquelle*. 1961, s. 246; SEIDL, Elmar: *Die Besiedlung des Troppauer Landes und des angrenzenden Nordostmährens im 13. und 14. Jahrhundert*. 2001, s. 175, 267–268.

19/ RLK přináší název v podobě pomnožného jména *Šonvajdy* i v jednotném čísle – *Šonvajd* s genitivem *Šonvajdu*.

ma pastvou ovcí zdálo logické,^{20/} neboť v blízkosti Šovejd se nacházel hraničský Horní dvůr, v němž byly ovce chovány ve značném počtu.

RLK

V RLK bylo při záznamech o Olšovci stanoveno pořadí domů, které bylo později dodrženo i v dalších urbářích – nejprve byla zachycena západní polovina vsi z jihu na sever (pozdější čp. 21 – 20 – 19 – 18 – 17 – 16 – 15 – 13 – 11 – 10 – 9 – 8), poté východní část ze severu na jih (čp. 3 – 2 – 1 – 40 – 39 – 38 – 37 – 35 – 34 – 33 – 30 – 29 – 28 – 27 – 26 – 25). Na západním břehu potoka bylo tedy umístěno 12 usedlostí, na východním 16. Dodatečně byl do urbáře doplněn mlýn,^{21/} celkem tedy ves tvořilo 29 usedlostí. Vzhledem k malé vzdálenosti mezi vznikem vsi a sepsáním RLK můžeme hovořit o tom, že urbář zachycuje původní stav vsi, tedy realizovaný projekt o celkové ploše 6 lánů (velmi zhruba 123 ha).

Z hlediska rozlohy jednotlivých parcel vzniklo v Olšovci: 12 × 0,17 lánu (podle L1676 17 měřic – 3,3 ha), 1 × 0,21 lánu (v L1676 už má výměru 17 měřic, stejně jako parcely předcházející), 6 × 0,25 lánu (25,5 měřic – 4,9 ha),^{22/} 5 × 0,33 lánu (34 měřic – 6,5 ha), 2 × 0,5 lánu (51 měřic – 9,8 ha).^{23/} Je možné, že tato šíře nabídky – nejvíce menších usedlostí, nejméně velkých, přičemž největší grunty jsou trojnásobkem těch nejmenších – odráží předpokládané požadavky tehdejšího trhu. Ale je také možné, že je tu jen zkopírována struktura pozemkové držby Šumvald. Pokud byl Olšovec aktualizovanými Šumvaldy, musíme předpokládat přesun celé sociální struktury, tedy i majetkových diferencí, z původní vsi. V rámci „aktualizace“ jistě mohlo dojít k jednotlivým změnám, ale je málo představitelné, že by přesun znamenal všeobecnou majetkovou revoluci. I u úřadu fojta můžeme očekávat kontinuitu mezi Šumvaldy a Olšovcem.

K vyjmenovaným usedlostem musíme připočítat ještě dvě nejmenší – Jeleň (čp. 8) platí z 0,04 lánu a zahrady a Pavel (čp. 9) jen ze zahrady. Pavlův následovník Jura Prokopů je v U1569 označen jako hajný („hejný“), stejně

20/ KRAMOLIŠ, Čeněk: Názvy tratí a katastrální mapy města Hranic. In: *Záhorská kronika* 14, 1931–1932, s. 100–103.

21/ Identita mlýna z RLK je nejasná. Je uveden jako „mlýn v Olšovci“, zatímco Podleský mlýn (Olšovec čp. 43) je zaznamenán u Partutovic („mlýnář z mlýna podleského z dvou kol, z jednoho moučného a z druhého pilného, dává jeho milosti pánu o sv. Jiří ½ hřivny a sv. Václavě tolikéž“), to ovšem znamená, že se jednalo o dva různé objekty. V úvahu přicházející mlýn ve Lhotce je zapsán u této vsi. V dalších urbářích se olšovecký mlýn neobjevuje, až U1684 připojuje vrchnostenský Podleský mlýn („Podlesker Mühl“) k Olšovci. Vodní mlýny přitom představují prakticky nejstabilnější prvek osídlení, takže zmizení „mlýna v Olšovci“ je pozoruhodné. Logicky se musel nacházet na strouze. V U1569 (fol. XXVIIIv) je zaznamenána smlouva z roku 1569, která se týká rybníka Štantejch umístěného „při lese při cestě mlýnský slove Nade Mlejnem Podleským“, což dává Podleský mlýn už tehdy do souvislosti s Olšovcem.

22/ Jedna z parcel (čp. 28) měla o šestinu menší rozměry (2,5 prutu místo tří), ale v L1676 už má stejnou výměru (25 měřic).

23/ Půllánovou výměru máme v RLK doloženu jen u pozdějšího čp. 37, k němu připočítáme také fojstství v čp. 17, o němž však máme informace až z L1676 (51 měřic).

tak další z majitelů někdy na konci 16. století (Václav Hejný).^{24/} Domníváme se, že nemovitost s pozdějším čp. 9 mohla být od počátku určena jako obydlí hajného, tedy někoho, komu poskytovala obživu práce spojená s vrchnostenským lesem, nikoli zemědělská výroba, pro jeho obživu pak byla určena pouze zahrada, která přiléhala k domu.^{25/} Tento stav trval i v době pořízení S1830. Zatímco u čp. 9 můžeme minimální pozemkovou výměru spojenou s nemovitostí přikládat jinému způsobu obživy, u čp. 8 se přeci jen nachází nějaká lánová výměra (půl dvanáctiny lánu), avšak i ta postupem času „mizí“ a v L1676 je usedlost evidována jako zahrada s nulovou výměrou zemědělské půdy.

Fojtství

V RLK na první pohled zcela chybí fojtství (čp. 17), což je dáno tím, že nebylo zatíženo gruntovním platem, pouze prodej nemovitostí byl jednorázově zdaněn 10 % z ceny, fojt odevzdával „*bečku desítku vína, když se mu od ní 1½ zl. a od dreilinku tři zlaté dá*“, a byl povinen k účasti na válečných taženích „*na dobrém a hodném koni ve zbroji s třemi zbraněmi*“, což se ovšem dozvídáme až z U1569. Tato trojice povinností se stereotypně vyskytuje u všech fojtů, dvořáků a (for)manů na hranickém panství. Také osvobození od gruntovních a dalších platů odpovídá situaci fojtů v okolních vesnicích, byť někteří tyto platy (částečně) odvádějí.

Fojtství bylo umístěno v centru vsi a přes jeho praktický zánik v první polovině 17. století („*Stojíce to fojtství až do léta 1661 mnoho let pusté, tak že se jeho dobrovolně žáden, aniž nápadníci kteří byli, takového ujiti a vystaviti nechtěli, až tento Václav Řehula takové vystaviti přinucen byl. [...] fojtství, které malé a špatné role a l(o)uky má [...]*“)^{26/}, bylo v roce 1661 obnoveno a jako dědičná rychta plnilo funkci středního článku mezi vrchností a vesnickou samosprávou (či jen obyvateli vsi) až do poloviny 19. století. Starší sirotčí zápisy v P1713 naznačují, že přes dědičnost úřadu byla fluktuace fojtů poměrně značná. K roku 1617 se na fojtství uvádějí nezaplacené dluhy dědicům předcházejících majitelů, jimiž byli Mikuláš Fojt, Jan Kristýn fojt, Pavel Fojt, Jakub Fojt starý, Jakub Rodý (zřejmě totožný s Jakubem Chytilém), Matys Fojt starý a nově nastupuje Jan Starojidský, dříve fojt v Hluzově. Je evidentní, že ne všichni mohli pocházet ze stejné rodiny.

Ve druhé polovině 17. století již panovaly jiné poměry a vlastnictví fojtství bylo stabilizováno v jedné rodině (Řehulů, později bylo předáváno i „po přeslici“). Obdobný vývoj pozorujeme i u ostatních usedlostí. Příznačné je v této souvislosti postupné zavádění institutu dočasné držby pro manžely vdov původních majitelů, přičemž po uplynutí stanové lhůty přechází grunt na již dospělé děti z prvního manželství.

24/ P1713, f. 16v (sk. 19).

25/ V rozporu s touto hypotézou je ovšem fakt, že v RLK se několikrát objevuje „*hájemství Rečka olšovského*“, tedy Rečka z pozdějšího čp. 18.

26/ P1713, f. 111r (sk. 106).

čp.	RLK	díl lánu	k tomu	č.gr.	U1569	č.gr.		U1663	č.gr.	měřic ^b	U1684	č.gr.	P1712	kategorie
21	Žaruz-Zaruž-Žarouž	0,25		16,00	Šimek Hrubec	16,43		Jiří Sekanina	16,43	25,5	Matěj Sekanina	16,43	Matěj Sekanina	grunt
20	Hluch-Hlouch	0,17		11,00	Jindra Klaudovů	11,00		Jiří Prokeš	11,00	17,0	Jan Čadra	11,00	Jan Matějček	grunt
19	Junek	0,17		11,00	Leda Vašek-Ledavašek	11,00		Daniel Skřivánek	11,00	17,0	Jura Skřivánek	11,00	Matěj Skřivánek	grunt
18	Reček	0,17		11,00	Jan Odstrčil	11,00		Jiří Letoch	11,00	17,0	Jura Letoch	11,00	Pavel Panáček	grunt
17	(fojt)			0,00	Mikuláš Fojt nákupní			Václav Řehula		51,0	Václav Řehula	0,00	Matěj Řehula	grunt
16	Barský	0,33		21,00	Matěj Slovák	21,57		Jan Prokeš	22,43	34,0	Jan Prokeš	22,00	Matěj Prokeš	grunt
15	Jakšová	0,33		21,00	Martin Biskupů	21,57		Pavel Roháč	22,43	34,0	Matěj Roháč	22,00	Matěj Roháč	grunt
13	Řehoř	0,25		16,00	Jiřík Řehula	16,00		Václav Řehula	16,43	25,5	Martin Řehula	16,43	Jura Rytich	grunt
11	Črný	0,25		16,00	Šimek Črný	16,43		Tomáš Roháček	16,43	25,5	Václav Roháček	16,43	Tomáš Myška	grunt
10	Jura Churek	0,25		16,00	Pavel Krejpl	16,00		Jan Humplík	16,43	25,5	Jan Humplík	16,43	Jan Humplík	grunt
9	Pavel	zahrada		2,00	Jura Prokopů Hejný	2,00		Martin Machů	4,00	0	Jura Chalupa	2,00	Jura Nejmon	chalupa
8	Jeleň	0,04	zahrada	3,00	Matouš Chluma	16,00		Matouš Herman	2,00	0	Jakub Sedlák	2,00	Bartoň Škandera	zahrada
4								Jiřík Třetina	14,14	0	Václav Třetina	4,14	Jura Třetina	zahrada
3	Janičková-Janová	0,17		11,00	Matěj Mareč	11,00		Pavel Myška	11,00	17,0	Pavel Myška	11,00	Jan Sklozal	grunt
2	Krch-Krchovici	0,33		22,00	Jan Příbyl	22,00		Martin Sekanina	22,00	34,0	Hanzl Ripper	22,00	Hanzl Ripar	grunt
1	Bartoň	0,25		16,00	Tomáš Levů	16,43		Václav Ryser	16,43	25,5	Václav Ryša	16,43	Matěj Řehula	grunt
41								Jiřík Černeš	4,00	0	Martin Melchar	2,00	Jan Třetina	chalupa
40	Novák-Ondra	0,17		11,00	Eliáš Hereš	11,00		Ondřej Suchánek	11,00	17,0	Ondra Figalík	11,00	Michal Komárek	¼grunt
39	Herman	0,17		11,00	Jiřík Juřena	21,43		Václav Machaňa	22,00	34,0	Pavel Machaňa	22,00	Pavel Čech	grunt
38	Prokop	0,17		11,00	Urban Roháč	11,00		Martin Machů	11,00	17,0	Matěj Janíček	11,00	Václav Klevar	¼grunt
37	Janičků Vašek	0,50		32,43	Václav Plesník	22,00		Ondřej Šindler	22,00	34,0	Václav Schindler	22,00	Václav Šindlar	grunt
35	Vlk	0,33		21,00	Mikuláš Lev	21,57		Jan Skalička	22,00	34,0	Jan Stupárek	22,00	Jakub Tupárek	grunt
34	Jan Filipů	0,17	z kopaniny k purkrechtu ^a	12,00	Vítek Roučka	12,00		Václav Machů	12,00	17,0	Václav Janíček	11,00	Ondra Janíček	¼grunt
33	Bamra-Baďura	0,17		11,00	Jan Scházel	11,00		Václav Mikulík	11,00	17,0	Jura Janů	11,00	Jura Mikulík	¼grunt
30	Klimek	0,33		21,00	Jan Klimků	21,57		Jiří Navrátil	22,00	34,0	Jan Skalice	22,00	Ondra Bartek	grunt
29	Martin	0,25		16,00	Jiřík Zejda	16,43		Jan Biskup	16,43	25,5	Jan Biskup	16,43	Jan Dvořák	grunt
28	Řehoř	0,21		13,00	Jan Kalífa	13,00		Pavel Pliska	15,43	17,0	Jan Skluzal	11,00	Pavel Mikulík	grunt
27	Matěj	0,17		11,00	Matěj Črný	11,00		Matěj Řehula	11,00	17,0	Tomáš Plesník	11,00	Ondra Plesník	¼grunt
26	Němec	0,17		11,00	Matouš Mračno	11,00		Pavel Řehula	11,00	17,0	Jan Bartoš	11,00	Jura Řehula	¼grunt
25	Míčka	0,17		11,00	Pavel Plesníků	11,00		Pavel Plesníčků	11,00	17,0	Václav Pavlíček	11,00	Pavel Řehula	¼grunt
24					Adam Novák ^a	8,00		Václav Stupar	8,00	0	Jura Pražák	2,00	Jura Pražák	chalupa
					Jakub Hluchý ^a	4,00					Matěj Bartek, v lese	0,00		
43	mlýn			12,00							vrchnostenský mlýn	180,00		

Tabulka obsahuje údaje o výměře usedlostí a jejich gruntovních plotech – ty jsou pro snadnější srovnání převedeny na české groše (č.gr.), přičemž RLK počítá v míšeňských groších (m.gr.) a U1684 v krejcarech.

^a z gruntu na obci postaveném

^b podle L1676; měřice ve II. bonitní třídě (do níž byly řazeny všechny parcely) ÷ 0,19 ha; k problematice výpočtů blíže ŠILHAN, Jindřich: Poznámky k lánovým vizitacím na Moravě. In: *Vlastivědný věstník moravský* 36, 1984, s. 231–237

Západní strana Olšovce se mezi vznikem RLK a U1569 prakticky neměnila, pouze u usedlosti s pozdějším čp. 8 došlo k výraznému nárůstu platu z nemovitosti – oproti platbě za ½ prutu (tj. 0,04 lánu) a zahradu, kterou ve výši 6 m.gr. odváděl podle RLK Jeleň, platil jeho nástupce Matouš Chluma celých 16 č.gr. (ekvivalentní by byly 3 č.gr.), což odpovídalo čtvrtlánovým usedlostem. V pozdějších urbářích se však plat opět vrací na původní nízkou hodnotu a nemovitost je v P1713 evidována jako zahrada.

Na východní straně vsi došlo ke dvěma větším změnám. Plat z čp. 39 vzrostl skoro dvojnásobně (z 11 na 21,5 č.gr.), jakoby se pozemková výbava usedlosti zvětšila z 0,17 na 0,33 lánu, zatímco plat z čp. 37 výrazně klesl (z 32 na 22 č.gr.), jakoby se výměra snížila z 0,5 na 0,33 lánu. Stav zůstal zachován i později – L1676 udávají pro obě usedlosti výměru 34 měřic (6,5 ha). Nejsnazší by bylo vysvětlit změnu odprodejem části pozemku čp. 37 k usedlosti čp. 39, ale nejednalo se o přímo sousedící nemovitosti, byť to přesun nečiní nemožným.

Oproti stavu, který zachycuje RLK, přibyla dvojice nemovitostí vystavěných „na obci“, tedy na obecních pozemcích (nejspíše čp. 24 a stavba, která později zřejmě zanikla).

U1663 a U1684

Další údaje máme až z období po třicetileté válce, která Olšovec velmi výrazně zasáhla. P1713 přináší celou řadu dokladů o gruntech spálených mansfeldským vojskem v roce 1628, jejichž osazování s různými obtížemi probíhalo až do počátku 60. let 17. století, ale v U1663 (L1676)^{27/} už byly všechny starší usedlosti osazené. Na východní straně dokonce nově vznikly zahrada čp. 4 a chalupa čp. 41, naopak zanikla jedna z chalup „na obci“ (zřejmě chalupa Jakuba Hluchého), takže počet nemovitostí dosáhl čísla 31 (bez vrchnostenského mlýna).

V U1684 došlo ke snížení a sjednocení platů z negruntovních usedlostí. Je nejasné, proč je sedm usedlostí na východní straně v P1713 označeno jako čtvrtgrunt. Nelze to zdůvodnit pozemkovou výměrou udávanou v L1676. Přibýlo „obydlí“ („Wohnung“), které si Matěj Bartek vybudoval v lese, o jeho dalších osudech ale nevíme, pokud nešlo o čp. 44. S touto nemovitostí pak počet domů dosáhl v U1684 čísla 32 (bez mlýna).

Olšovec si tedy na počátku 18. století udržoval obdobnou podobu jako při svém založení před dvěma stoletími. Tato neměnnost je sice na jednu stranu výrazem populačního propadu, který přinesla třicetiletá válka, na druhou stranu ale upozorňuje na něco, co nám při psaní dějin vesnic

27/ V L1676 byly usedlosti rozděleny do skupin podle pozemkové výměry, v jejich rámci posloupnost odpovídá geografickému pořadí z urbářů. Stejně tomu bylo u dalších seznamů vzniklých pro potřebu zemské berně – R1745 a F1775.

často uniká – projekt nové vsi nepočítal s budoucím rozšiřováním počtu usedlostí, vycházel zřejmě z předpokladu neměnného stavu. Už vzhledem k tomu že rozparcelována byla celá plužina, bylo vyloučeno, že by mohly přibývat plnohodnotné poddanské usedlosti, mohly vznikat pouze nemovitosti nižšího stupně – zahrady, chalupy a domky, které neměly prakticky žádný podíl na zemědělské půdě. Uvažovat tedy o růstu počtu osedlých jako o výrazu úspěšnějšího vývoje vsi je nonsens.^{28/}

Domkářské usedlosti

V roce 1713 začalo systematické zapisování převodů nemovitostí do pozemkové knihy P1713, tehdy bylo zapsáno 31 nemovitostí – vrchnostenský mlýn zapsán nebyl a neobjevuje se ani Bartkovo lesní obydlí. Když byla v polovině 18. století pořízena pro berní potřeby R1749, obraz vsi, který z ní vyplývá, je stále stejný.^{29/} Až F1775 zachycuje značnou proměnu stavu – k dosavadním třiceti usedlostem členěným do kategorií dědičné rychtářství (čp. 17), celolánici (čp. 16, 15, 2, 39, 37, 35, 30 a 13), třičtvrtělánici (čp. 21, 11, 10, 1, 29 a 28), pololánici (čp. 20, 19, 18, 3, 40, 38, 34, 33, 27, 26 a 25), zahradníci (čp. 4 a 8) a chalupníci (čp. 24 a 9), přidává novou kategorii domkářů, v níž je uvedena jedna nemovitost stará (čp. 41) a jedenáct dosud neznámých (čp. 12, 31, 32, 7, 6, 5, 22, obecní domek, 14, 23 a 44). Celkem jde o 42, resp. 44 obytných budov.^{30/}

Z uvedených skutečností by mělo plynout, že v průběhu pouhého čtvrtstoletí, mezi R1749 a F1775, se počet domů zvýšil o více než jednu třetinu dosavadního počtu. Podrobnější pohled do P1713 však tento dojem koriguje. V roce 1719 byla do P1713 zapsána dvojice smluv s uvedením: „*památká se činí, že ačkol(i)věk Jura Skalička jenom na obci chalupu má, nicméně pro lepší jistotu žádal, aby se jemu jeho kup a sml(o)uvy svatební do knihy kruntovní zapsaly.*“^{31/} Vlastnictví domku vystavěného na obecním pozemku tedy tehdy nepatřilo k transakcím, které by se do pozemkové knihy běžně zapisovaly – ostatně, chalupu Jury Skalička v P1713 nejnajdeme, zapsané smlouvy se týkají koupě pozemků a sňatku.

Domky, o nichž nás informuje F1775, byly umístěny zčásti na severozápadním konci intravilánu Olšovce – čp. 5 (1753), 6 (1760) a 7 (1758), zčásti na návsi – čp. 12 (1749), 14 (1786), 22 (1749), 23 (1754), 31 (1784), 32 (1760) a 36 (škola) a jeden v lese na hranici katastru Olšovce, Kyžlířova a Boňkova – čp. 44 (1760). Letopočty v závorce představují první datované záznamy o těchto nemovitostech v P1713, většinou jde o rok *převodu*

28/ J. NEBESKÝ, Zaniklé vsi, s. 18.

29/ Pouze čp. 9 je z neznámého důvodu umístěno až na poslední místo všech usedlostí a čp. 25, zjevně omylem, zcela chybí, takže celkový počet usedlostí klesl na 30 (bez mlýna).

30/ Obecní domek, jehož čp. není uvedeno, měl čp. 36 (později v něm byla umístěna škola), ve výčtu chybí čp. 43 (mlýn) a také čp. 42, které muselo stát nejpozději při konskripci v roce 1771. Jeho absenci by – kromě omylu – mohlo vysvětlit jediné to, že bylo vybudováno nedlouho před rokem 1771 a v době sepsání R1775 ještě čerpalo daňové prázdniny pro novostavby.

31/ P1713, fol. 432 (sk. 394).

nemovitosti na další osobu. Už jen rok 1749 u čp. 12 a 22 vylučuje, že by snad mohly neexistovat v době pořizování R1749. Mimořádně zajímavá pak je skutečnost, že s výjimkou čp. 14 a obecního domku čp. 36 je všech devět zbývajících budov zapsáno v P1713 stejnou rukou, pravděpodobně ve stejný čas.^{32/} Jedná se o nadpisy stran tvořené jménem majitele se stereotypním „*Chalup auf der Awen*“.^{33/} Teprve později byly tyto nadpisy doplňovány o majetkové transakce, v několika případech bylo připojeno: „*tuto chalupu na obecním vystavěl, místo mu darmo dáno a touto za vlastní má*“.^{34/} Z toho vyplývá, že všechny již musely stát někdy před rokem 1749! O něco mladší je pak čp. 14, o němž se sice dozvídáme, že „*Florian Třetina hat von der Gemeinde im Jahr 1786 einen Grund für seine Chalupe gekauft*“^{35/}, ale i tento domek stál již nejpozději v roce 1771, kdy dostal při konskripci své číslo popisné...

Zatímco U1684 tyto nemovitosti vystavěné na obecních pozemcích uvádí (obydlí Matěje Bartka), R1749 a F1775 je ignorují. Mělo-li to souvislost s tím, že U1684 sloužil pro evidenci daňových povinností vůči vrchnosti, zatímco R1749 a F1775 zachycovaly nemovitosti pro potřeby zemských daní,^{36/} ponechme nyní stranou. Proces masivního vzniku domkářských nemovitostí na obecní půdě je však potřeba posunout do 1. poloviny 18. století, snad i ke konci 17. století. Pokud by šlo o častější jev, mělo by to důsledky pro naše představy o celkové demografické situaci oblasti.

Olšovec se 44 popisnými čísly zaznamenal Franz Schwoy roku 1794.^{37/} Do konce 18. století pak vznikly ještě domky čp. 45, 46, 47 (na severozápadním konci intravilánu) a 48 (na návsi). Za další dvě staletí se počet domů ztrojnásobil.

32/ Domky byly zapsány v pořadí: čp. 31, 44, 23, 22, 32, 12, 7, 6 a 5, tedy systematicky od jihu k severu (výjimkou je mimo intravilán umístěné čp. 44), což opět potvrzuje, že zápis byl proveden jednorázově.

33/ Německé *Aue* tu znamená (obecní) louku či nivu.

34/ P1713, f. 408r (sk. 370).

35/ P1713, f. 419r (sk. 381).

36/ Pozoruhodné v této souvislosti je, že sumář tereziánského rustikálu z roku 1768 eviduje v Olšovci celkem pouze 25 chalup, což neodpovídá ani počtu gruntovních usedlostí! – Jiří RADIMSKÝ – Miroslav TRANTÍREK (edd.), *Tereziánský katastr moravský*. 1962, s. 126 a 285.

37/ SCHWOY, Franz Joseph: *Topographie vom Markgrathum Mähren III*. 1794, s. 140. Schwoy působil od roku 1781 jako dietrichsteinský úředník v Míkulově, takže statistické informace o dietrichsteinských panstvích měl doslova „z první ruky“.